

**MİLLİ MƏCLİSİN FORMALAŞDIRILMASI MEXANİZMİ KİMİ SEÇKİ
SİSTEMİNİN HÜQUQİ TƏNZİMİNİN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ**

E.E.Həsənov

AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu
Bakı, H.Cavid prospekti 115
e-mail: lala-axmedova@mail.ru

Açar sözlər: konstitusiya, Milli Məclis, hüquq, qanunvericilik

Keywords: constitution, Milli Majlis, law, legislation

Ключевые слова: конституция, Милли Меджлис, право, законодательство

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hazırkı inkişaf mərhələsində inkişaf etmiş parlamentarizmi dövrü surətdə keçirilən parlament seçkiləri olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Çünki müasir demokratik hüquqi dövlətlərdə seçkilər xalq təmsilçiliyi institutunun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu baxımdan xalqın maraqlarının qanunvericilik orqanında və dolayısı ilə qəbul edilmiş qanunvericilik normalarında tam dolğunluğu ilə təmsil və ifadə olunması böyük ölçüdə keçirilmiş parlament seçkilərinin keyfiyyəti, demokratikliyi ilə şərtlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə seçki sisteminin inkişafı xalq hakimiyyətinin təsbiti ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. Çünki seçkilərin özü mahiyyət etibarilə nümayəndəli orqanların formalaşdırılması, vəzifəli şəxslərə səlahiyyətlər verilməsi məqsədilə vətəndaşların birbaşa iradə ifadəsi formasıdır və dövlət hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılmasının ən geniş yayılmış mexanizmidir. Ona görə də xalq hakimiyyətinin əsaslarının real surətdə təmin edilməsi ilə bağlı istənilən cəhdlər həmişə seçki sisteminin və seçki hüququnun fəaliyyəti məsələləri ilə bağlı olur. Əgər dövlətdə seçicilərin iradə və səslərinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının xarakter və strukturuna dəqiq və keyfiyyətli təsir mexanizmi yaradılmazsa, bu halda həmin dövlətin hüquqi və demokratik dövlət kimi xarakterizə olunması üçün zəruri nəzəri-metodoloji baza da mövcud olmaz (1).

Seçki sisteminin keyfiyyəti və səmərəli fəaliyyət göstərməsi vətəndaşların siyasi hüquq və azadlıqlarının uğurla həyata keçirilməsinin zəruri şərtlərindən və təminatlarından biri kimi çıxış edir. Burada, ilk növbədə, demokratik idarəetmənin təşkili və belə idarəetmənin əsas prinsiplərinin həyata keçirilməsi üçün olduqca zəruri olan fundamental seçki hüququndan söhbət gedir.

Məlum olduğu kimi, dövlət hakimiyyəti orqanları iki üsulla formalaşır: seçkilər yolu ilə və təyinat yolu ilə. Lakin yüksək dövlət hakimiyyəti vəzifələrinə təyinatların özü də seçkili orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Ona görə də seçkilər istənilən halda bütün yüksək dövlət hakimiyyəti orqanlarının legitimliyini təmin edir.

A.P.Myasnikovun fikrincə, demokratik texnologiyalar və institutlar vasitəsilə dövlət hakimiyyətinin və yerli özünüidarəetmənin varisliyini və yenilənməsini təmin edən siyasi-hüquqi institut kimi seçki sistemi, seçki hüququ əsasında çoxpartiyalılıq və siyasi plüralizm maraqlarını da nəzərə almaqla, hüquqi dövlətin vətəndaşlarının sərbəst iradə ifadəsinin qanunlaşdırılmasının siyasi-hüquqi meyarlarını müəyyən edir (2).

Sovet hakimiyyəti dövründə seçki sisteminin təşkili onunla xarakterizə olunur ki, həmin dövrdə sovet tipli seçki sisteminin təşəkkülü və inkişafı partiya kommunist ideologiyasına uyğun surətdə baş verirdi. 30-cu illərin ortalarına qədər sovet seçki sistemi aşkar surətdə sinfi xarakter daşıyırdı. Bolşeviklərin proqram tipli vəzifələri yerinə yetirildikcə və dövlətdə ictimai münasibətlər dəyişdikcə nümayəndəli hakimiyyət orqanlarında daha geniş əhali təbəqələri təmsil olunmağa başladı. Lakin, ümumilikdə götürdükdə, sovet hakimiyyəti dövründə seçki sistemi partiya-sinfi yanaşmadan azad ola bilmədi.

1936-cı il SSRİ Konstitusiyasında “Seçki sistemi” adlı ayrıca fəsil var idi. Burada sovet hakimiyyətinin mövcud olduğu dövrdə ilk dəfə olaraq əməkçi deputatların ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli səsvermə yolu ilə seçilməsi barədə müddəa təsbit olunmuşdu. Hər bir deputat seçicilər qarşısında öz fəaliyyəti ilə bağlı hesabat verməli idi. Deputat istənilən vaxt seçicilərin əksəriyyətinin qərarı ilə müəyyən edilmiş qaydada geri çağırıla bilərdi.

SSRİ-nin 1977-ci il Konstitusiyası ilk dəfə olaraq azad seçki prinsipini təsbit etdi. Belə ki, Konstitusiyaya görə vətəndaşların və ictimai təşkilatların deputatlığa namizədlərin siyasi, işgüzar və şəxsi keyfiyyətlərini sərbəst və hərtərəfli surətdə müzakirə etmək, habelə görüşlər, mətbuat, televiziya və radio vasitəsilə təbliğat aparmaq hüquqlarına təminat verilir. Seçkilər mütləq çoxluqlu majoritar seçki sistemi əsasında bir turda keçirilirdi.

1980-ci illərin ikinci yarısından elan olunan demokratiya yönümlü yeni kurs çərçivəsində birpartiyalı sistemdən çoxpartiyalı sistemə keçid kontekstində seçki sistemində əhəmiyyətli dəyişikliklər edilmişdi. Bu proseslər 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ-ni süqutunu şərtləndirmiş və onun tərkibinə daxil olan müttəfiq respublikalar, o cümlədən Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdi. Bundan sonra isə respublikamızın artıq öz milli seçki sistemi formalaşmağa başladı.

Seçki hüququ və səsvermə yolu ilə nümayəndəli dövlət hakimiyyəti orqanlarına seçkilərin təşkili və keçirilməsi qaydası kimi seçki sistemi bütövlükdə dövlət hakimiyyəti orqanları sisteminin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu baxımdan seçki sistemi yalnız siyasi partiyalar kimi mühüm institutla deyil, həm də parlamentin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, bir çox hallarda parlamentdə baş verən dəyişikliklər seçki sistemində və ya seçkilərin keçirilməsi və deputat mandatlarının bölüşdürülməsi prosesində tətbiq edilən ayrı-ayrı mexanizmlərdə baş verən dəyişikliklərlə əlaqələndirilir (3).

Demokratik dövlətdə seçki sisteminin vacibliyi onunla şərtlənir ki, o, siyasi sistemin daha sürəkli dəyişən elementi kimi çıxış edir. Demokratiya şəraitində idarə edən elita üçün qanunvericilik və icra hakimiyyəti institutlarına əhəmiyyətli dəyişikliklər etmək çətinidir. Çünki onlar, bir qayda olaraq, konstitusion səviyyədə yaxşı qorunur və demokratik norma və proseduraları pozmadan belə dəyişikliklər etmək asan məsələ deyil. Bu kontekstdə seçki sistemi daha zəif görünür. Seçki sistemində dəyişiklik edilməsi elə qanuni demokratik proseduralardan biridir ki, bunun köməyi ilə elita bütövlükdə siyasi sistemin inkişaf istiqamətini korrektə edə bilər. Lakin seçki sistemi heç də həmişə demokratiyanın optimallaşdırılması üçün dəyişdirilmir. Siyasi prosesin istənilən subyekti kimi hakim elita siyasi müxalifətin hakimiyyətə gələn yolunda əlavə əngəllər yaratmaqla dövlət hakimiyyəti sistemində özünün dominant mövqeyini təsbit etməyə çalışaraq, öz maraqlarından çıxış edir (4). Bir çox hallarda isə seçki sistemi parlamentin fəaliyyətinin sabitləşdirilməsi məqsədilə dəyişdirilir.

Qərbi Avropa ölkələrində nümayəndəli hakimiyyət orqanlarına seçkilərin keçirilməsinin keçirilməsinin ümumavropa prinsipləri işlənib hazırlanmış və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına 1 №-li əlavə Protokolda və Seçkilərə dair rəhbər prinsiplərdə (5-6 iyul 2002-ci il tarixdə keçirilmiş 51-ci plenar iclasda Venesiya Komissiyası tərəfindən qəbul edilmişdir) öz təsbitini tapmışdır (5). Həmin prinsiplərə aiddir:

- a) ümumi seçki hüququ;
- b) bərabər seçki hüququ;
- c) birbaşa seçki hüququ;
- ç) seçicilərin sərbəst iradə ifadəsi;
- d) nümayəndəli hakimiyyət orqanlarına seçkilərin keçirilməsinin dövriliyi (nümayəndəli hakimiyyət orqanlarına seçkilərin 4-5 ildə bir dəfədən az olmayan dövriliklə keçirilməsi);
- e) seçkilərdə gizli səsvermə.

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 21-ci maddəsinə görə hər bir insan öz ölkəsinin idarə edilməsində bilavasitə və yaxud azad seçilən nümayəndələr vasitəsilə iştirak etmək hüququna malikdir. Xalqın iradəsi hökumətin hakimiyyətinin əsası olmalıdır; bu iradə, vaxtaşırı və saxtalaşdırılmadan, ümumi və bərabər seçki hüququ əsasında, gizli səsvermə yolu ilə və yaxud səsvermə azadlığını təmin edən digər eynimənalı formalar vasitəsilə keçirilən seçkilərdə öz əksini tapmalıdır.

Məlum olduğu kimi, hər bir ölkədə seçkilərin təşkili və həyata keçirilməsi qaydası beynəlxalq standartların ümumi demokratik prinsipləri ilə yanaşı özünün milli, unikal xüsusiyyətlərinə də malik olur. Ümumi və xüsusi belə uzlaşması seçkilərin keçirilməsinin müxtəlif modellərində və xalqın iradə ifadəsinin nəticələrinin müəyyən edilməsinin fərqli metodikalarında özünün real əksini tapır və seçki sistemləri kimi xarakterizə olunur. Hüquq ədəbiyyatında seçki sistemi dedikdə, bir qayda olaraq, Konstitusiyaya, qanunlara və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq Prezidentin, deputatların və yerli özünüidarə orqanlarının seçilməsi qaydası başa düşülür (6). Seçki hüququ isə hüquq ədəbiyyatında iki mənada, obyektiv və subyektiv mənalarda işlədilir. Obyektiv mənada seçki hüququ dedikdə, ali hakimiyyətin və yerli özünüidarə orqanlarına seçkilərlə bağlı ictimai münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Obyektiv seçki hüququ seçki sistemini geniş mənada tənzim edir. Seçki hüququnun predmetini vətəndaşların birbaşa və dolayı iştirak etdiyi seçkilərlə bağlı ictimai münasibətlər təşkil edir (7).

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi seçki sistemi və seçki hüququ sahəsində beynəlxalq standartlara tam şəkildə uyğunlaşdırılmışdır. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyətinin əsasını Azərbaycan xalqının iradəsi təşkil edir. Azərbaycan xalqının iradəsi ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə azad və mütəmadi keçirilən seçkilərdə, habelə ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə keçirilən ümumxalq səsverməsində - referendumda öz təzahürünü tapır. Azərbaycan dövləti Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının iradəsinin azad ifadə edilməsinə seçki hüququnun prinsip və normalarının müdafiə edilməsi yolu ilə təminat verir (8).

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilər Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Lakin Milli Məclisə seçkilərin rəhbər başlanğıcları həm konstitusiya hüququnun, həm də seçki hüququnun əsas mənbəyi olan konstitusiyada öz əksini tapır. Seçki Məcəlləsi və seçkilərin təş-

kili və keçirilməsi ilə bağlı ictimai münasibətləri tənzim edən digər normativ hüquqi aktlar məhz konstitusiyanın müddəalarına əsaslanır və həmin müddəaları konkretləşdirir. Konstitusiyaya görə hakimiyyətin yeganə mənbəyi xalqdır və ali suveren kimi xalqın əsas iradə ifadəsi formaları kimi referendum və seçkilər çıxış edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 55-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirə bilərlər. Qeyd edilən hüquq, ilk növbədə, vətəndaşların aktiv (seçmək) və passiv (seçilmək) seçki hüququ vasitəsilə realizə olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 85-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan hər bir vətəndaşı qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilə bilər. İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti sistemlərində qulluq edən, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, din xadimləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrumetmə yerlərində cəza çəkən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə deputat seçilə bilməzlər.

N.H.Şükürov hesab edir ki, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində mənfi xüsusiyyətlərdən biri deputatlığa namizədə ali təhsil senzinin qoyulmamasıdır. Parlamentdə ali təhsilli şəxslərin olması qəbul edilmiş qanunları daha effektiv edir. Müəllif təklif edir ki, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində deputatlıqla bağlı ali təhsil senzi öz əksini tapsın. Çünki qanunverici orqan ən mühüm ictimai münasibətləri tənzim edən qanunları qəbul edən yeganə orqandır. Məhz cəmiyyətin inkişafı hakimiyyətin əsas qollarından biri olan qanunvericilik orqanına məxsusdur. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 100-cü maddəsində prezidentliyə namizədə də ali təhsil senzi nəzərdə tutulmuşdur (9).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında seçkilərə həsr olunmuş ayrıca fəsil yoxdur. Lakin bu, Əsas qanunda seçkilərə dair müddəaların təsbit edilməməsi anlamına gəlmir. Seçki hüququna dair prinsip və normalar konstitusiya quruluşunun əsaslarına, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına, dövlət hakimiyyəti orqanlarının sisteminə həsr edilmiş fəsillərdə öz təsbitini tapmışdır. Həmin prinsip və normalar cari qanunvericilik tənzimi üçün ilkin başlanğıclar və rəhbər müddəalar kimi çıxış edirlər. Bu cür qanunvericilik aktları içərisində isə başlıca yeri Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi tutur.

Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin beşinci bölməsi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə seçkilərin hüquqi tənziminə həsr edilmişdir. Orada göstərilir ki, Milli Məclisə birmandatlı seçki dairələri üzrə 125 deputat (bir dairədən - bir deputat) seçilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 84-cü maddəsinin II hissəsinə, 98-ci maddəsinin II hissəsinin ikinci cümləsinə və 109-cu maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq yeni çağırışın deputat seçkiləri gününü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir. Yeni seçilmiş Milli Məclisin səlahiyyət müddətinin hesablanması onun birinci iclasının keçirildiyi gündən başlanır. Milli Məclisin seçilməsi günü onun seçkilər nəticəsində səlahiyyətli tərkibdə formalaşdırıldığı gün hesab edilir (10). Seçkilərin təyin edilməsi barədə sərəncam onun qəbul edildiyi gündən başlayaraq ən gec 2 gün ərzində kütləvi infor-

masiya vasitələrində rəsmi dərc edilməlidir.

Namizədin müdafiəsi üçün onun irəli sürüldüyü seçki dairəsinin ərazisində seçicilərin azı 450 imzası toplanmalıdır. Bir seçici birdən artıq namizədin müdafiəsi üçün imza ata bilər (Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 147-ci maddəsi).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 86-cı maddəsinə uyğun olaraq, seçkilərin nəticələrinin düzgünlüyünü qanunla müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yoxlayır və təsdiq edir.

Nəzəriyyəyə iki ideal seçki sistemi məlumdur: namizədin seçilməsi (mandatın əldə edilməsi) üçün seçicilərin səs çoxluğunu tələb edən majoritar sistem və deputat mandatlarının namizədlərin partiya siyahıları arasında partiyalar (seçki blokları) tərəfindən toplanan səslərə proporsional olaraq bölündüyü proporsional sistem. Majoritar və proporsional sistemin müxtəlif elementlərinin birləşməsi nəticəsində qarışıq seçki sistemləri meydana çıxır. Beynəlxalq hüquqda seçki sistemlərinin tipləri ilə bağlı unifikasiya olunmuş standartlar işlənilib hazırlanmamışdır. Bir qayda olaraq, bu məsələ dövlət tərəfindən müstəqil surətdə ya konstitusion səviyyədə, ya da sahəvi seçki qanunvericiliyi səviyyəsində həll olunur. Təcrübədə elə hallar olmuşdur ki, ölkənin gələcək seçki sistemi ilə bağlı məsələ bilavasitə vətəndaşlar tərəfindən ümumxalq səsverməsi yolu ilə həll edilmişdir (Böyük Britaniya, İrlandiya, İtaliya). Seçki sisteminin seçilməsinə müxtəlif faktorlar təsir göstərir. Buraya aiddir: ərazi-siyasi quruluş forması, idarəetmə forması, seçilən dövlət orqanının (vəzifəli şəxsin) hüquqi statusunun xüsusiyyətləri, siyasi və ideoloji plüralizmin inkişaf səviyyəsi, partiya sisteminin sabitliyi və hətta dövlətin hüquq sisteminin bu və ya digər hüquq ailəsinə mənsubluğu (11).

V.V.Obuxovskiy qeyd edir ki, hansı seçki sisteminin tətbiqinin daha səmərəli olması ilə bağlı problemi yalnız siyasi məqsədəuyğunluq parametrlərindən çıxış etməklə həll etmək qeyri-mümkündür. Elmi ədəbiyyatda belə sistemin seçilməsi meyarları çoxdan formalaşmışdır. Belə ki, seçki sistemi seçki hüququnun konstitusiya və beynəlxalq seçki standartları ilə təsbit edilmiş əsas prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxara bilməz, eyni zamanda bu sistem seçkili orqanın hüquqi təbiətinə uyğun olmalıdır. Seçki sistemi cəmiyyət tərəfindən ədalətli sistem kimi qəbul olunmalı, mandatların hüquqazidd meyarlar əsasında bölüşdürülməsi imkanlarını istisna etməli, siyasi inkişafın ümumvətəndaş məqsədlərinə uyğun gəlməlidir. Siyasi məqsədəuyğunluq haqqında isə yalnız o halda müzakirə aparmaq lazımdır ki, yuxarıda qeyd edilən bütün şərtlər yerinə yetirilmiş olsun (12).

V.P.Pliqinanın fikrincə isə bu və ya digər seçki sisteminin münasibliyini yalnız konkret dövlətə aid şərtlər kontekstində, tarixən formalaşmış hüquq sisteminin milli xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla obyektiv qiymətləndirmək olar. Qəbul edilmiş seçki modelinin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirilməsi imkanları hətta bu sahədə uzunmüddətli tarixi ənənələri olan dövlətlərdə də ciddi müzakirə edilir. Məsələn, seçki hüquq münasibətlərinin sabitliyi ilə tanınan Böyük Britaniyada dəfələrlə proporsional və ya qarışıq majoritar-proporsional sistemə keçidlə bağlı məsələ qaldırılmış, 2011-ci ildə isə İcmalar Palatasının formalaşdırılması zamanı preferensial səsvermə sistemindən istifadə məsələsi referenduma çıxarılmışdı. İstənilən halda, seçki sisteminin islahatı həyata keçirilərkən onu konkret dövlətin siyasi həyatının reallıqlarına maksimum dərəcədə uyğunlaşdırmaq üçün hərtərəfli ölçülüb-biçilmiş sistemli yanaşmadan istifadə olunması son dərəcə vacibdir (13).

Qanunvericilik hakimiyyəti orqanı elə formalaşdırılmalıdır ki, orada cəmiyyətin bütün əsas siyasi qüvvələri təmsil olunsun. Bu ideyanı ilk dəfə səsləndirənlərdən biri Böyük fransız inqilabının tanınmış xadimi Onore Mirabo olmuşdur. O, parlamenti dövlətin xəritəsi ilə eyniləşdirirdi. Xəritədə kiçildilmiş miqyasda ölkə relyefinin bütün xüsusiyyətləri əks olunduğu kimi, parlamentdə də müxtəlif əhali təbəqələrinin yekcins olmayan baxışları və maraqları təmsil olunmalıdır. Praktiki olaraq bu ideya bir əsr sonra, müvafiq qaydalar hazırlanaraq, ilk dəfə olaraq yeni proporsional sistem əsasında parlament seçkilər keçirildiyi zaman reallaşmağa başladı: 1891 və 1892-ci illərdə həmin sistem İsveçrənin bir sıra kantonlarında tətbiq edildi; 1893-cü ildə Belçikada, 1906-cı ildə Finlandiyada, 1909-cu ildə isə İsveçdə qəbul olundu. Sonrakı illərdə bu sistem bir çox dünya ölkələrinə, xüsusən qərbi Avropa dövlətlərinə yayıldı (14).

Müəlliflərdən A.P.Myasnikov bir sıra xarici ölkələrdə proporsional seçki sisteminin tətbiqi təcrübəsini təhlil edərək göstərir ki, bu sistem majoritar seçki sistemi ilə müqayisədə daha demokratikdir. Müəllif öz fikrini aşağıdakı məqamlarla əsaslandırır (15):

- birincisi, proporsional seçki sistemi çoxpartiyalı sistemin inkişafına şərait yaradır;
- ikincisi, bu sistem, ölkədəki siyasi vəziyyətin daha adekvat mənşərini və siyasi partiyaların real güc nisbətini əks etdirir, seçicilərin dəstəyindən istifadə edən bütün siyasi partiyalara imkan verir ki, öz deputatlarını qanunvericilik orqanına göndərməklə mühüm qərarların qəbulu zamanı seçicilərin müxtəlif sosial-siyasi qruplarının mövqeyinin nəzərə alınmasını təmin etsinlər;
- üçüncüsü, bu sistem, seçicilərin çoxsaylı nəzərə alınmamış səsələrinin qalmasını istisna edir.

Analoji mövqedən çıxış edən İ.L.Kinzerskaya da göstərir ki, proporsional sistem daha ədalətli və məqbuldur, çünki elektoratın iradəsini daha az dərəcədə təhrif edir, siyasi plüralizmi inkişaf etdirir və parlamentdə müxtəlif azlıqların maraqlarını təmsil etməyə imkan yaradır. Proporsional təmsilçilik zamanı hətta kiçik partiyalar belə, koalisiyalı parlament çoxluğunun tərkibinə daxil olmaqla, mühüm siyasi təsirə malik ola bilər. Yəni onlar hökumətə daxil olmaq imkanı qazanırlar. Bu isə separatizm təhlükəsi mövcud olan çoxtərkibli cəmiyyətlər üçün vacib əhəmiyyət daşıyır. Hesab olunur ki, proporsional sistem dövlət və vətəndaş cəmiyyəti strukturları arasında qarşılıqlı əlaqələr sistemini təmin edir, bu da siyasi plüralizmin və çoxpartiyalılığın inkişafına şərait yaradır (16). Proporsional seçki sistemi siyasi partiyaların inkişafı və ölkədə müasir partiya sistemlərinin formalaşması üçün əlavə stimül kimi çıxış edir.

Proporsional sistem cəmiyyətdəki real siyasi qüvvələr nisbətinin hakimiyyət strukturlarında təmsil olunmasını təmin edir.

Proporsional seçki sistemi deputat mandatlarının ifrat dərəcədə regionallaşmasının qarşısını qismən alır. Belə ki, proporsional seçki sistemi əsasında seçilmiş parlamenti konkret bir ərazinin, regionun deyil bütün ölkə vətəndaşlarının təmsilçisinə çevrilir və öz fəaliyyətində bu məqamı həmişə nəzərə alır.

Majoritar seçki sistemi ölkədə qüvvələr nisbətini və azlığın mövqeyini tam şəkildə nəzərə almağa imkan vermir.

Nisbi çoxluqlu majoritar sistem əsasında seçkilər zamanı ölkədə qüvvələr nisbətini real mənşərisi təhrif olunur. Nəticədə, seçkilərdə ümumən az səs toplayan siyasi partiya deputat yerlərinin çoxunu əldə edə bilər. Bu sistemin potensial ədalətsizliyi seçki dairələrinin xüsusi üsullarla "kəsilməsi" ilə birlikdə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Həm nisbi, həm də mütləq çoxluqlu majoritar sistem seçkilərin sırf partiyalar üzrə

keçirilməsinə imkan vermir. Mandatlar uğrunda siyasi qüvvələr tərəfindən irəli sürülmüş namizədlərlə yanaşı müstəqil namizədlər də mübarizə aparır (17). Proporsional sistem isə cəmiyyətin partiya-siyasi spektrini möhkəmləndirir və nümayəndəli orqanın tərkibinin fərqli seçici qruplarının siyasi prioritetlərinə uyğunluğunu daha dolğun şəkildə təmin edir. Mütləq çoxluqlu majoritar sistemdən istifadə prezidentin və ya digər təkbəşinə dövlət orqanının, yerli özünüidarə orqanlarının seçilməsi zamanı optimaldır. Proporsional sistem isə kollegial nümayəndəli orqanların formalaşdırılması zamanı daha münasibdir. Bu zaman bilavasitə ümumdövlət parlament strukturu üçün qarışıq seçki sisteminin tətbiqi daha əsaslı görünür. Çünki, bu, proporsional və majoritar sistemlərin mövcud çatışmazlıqlarını bu və ya digər dərəcədə qarşılıqlı surətdə tarazlaşdırır (18).

N.Y.Turişeva haqlı olaraq göstərir ki, majoritar sistemin bütün növləri seçkili dövlət orqanının (vəzifəli şəxsin) həqiqi nümayəndəli xarakterini tam şəkildə təmin etmək iqtidarında deyildir, çünki səsələrin bir hissəsi bu və ya digər şəkildə nəzərə alınmır və "itir". Kollegial qanunverici orqanın seçilməsi zamanı bu problem daha kəskin olur, çünki beləcə nümayəndəli orqana seçilə bilməyən şəxslərə səs vermiş seçicilərin hakimiyyətdən (təmsilçilikdən) faktiki olaraq uzaqlaşdırılması hadisəsi baş verir (19).

Məlum olduğu kimi, 24 avqust 2002-ci il referendumunda majoritar sistemin üstünlükləri və proporsional sistemin çatışmazlıqları, cəmiyyətdə mövcud olan siyasi qüvvələr nisbəti və siyasi partiyaların, proporsional sistem əsasında əldə etdikləri mandatların say tərkibi nəzərə alınaraq, proporsional sistemin ləğv olunması, Milli Məclisin yalnız majoritar sistem əsasında təşkil olunmasını ehtiva edən dəyişiklik ümumxalq səsəverməsinə çıxarılaraq qəbul olundu. Lakin onu qeyd etmək yerinə düşər ki, əslində majoritar sistemin üstünlükləri və proporsional sistemin çatışmazlıqları ilə bağlı irəli sürülən və bu baxımdan proporsional sistemin ləğvinə səbəb olan arqumentlər o qədər də əsaslı görünmür. Belə ki, Azərbaycan vətəndaşlarının böyük bir hissəsinin siyasi partiya üzvü olmaması (bitərəf olanların majoritar sistem əsasında seçilmək və bitərəf elektoratu təmsil etmək imkanı mövcud olduğu və majoritar qaydada 125 deputatdan 100-nin seçilməsi təsbit olunduğu halda bu arqument o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir), proporsional sistemin tətbiqi zamanı seçici ilə namizəd arasında birbaşa əlaqənin mövcud olmaması (demokratik prinsip olan və deputatın seçicinin iradəsindən asılı olmasını, seçici tapşırıqlarını yerinə yetirmə və yerinə yetirmədiyi təqdirdə siyasi məsuliyyətə və hətta man-datdan məhrum etmə sanksiyasına məruz qoymanı istisna edən azad mandat prinsipinin Konstitusion qaydada təsbiti isə bu arqumentin tutarlı arqument olmasını şübhə altında qoyur), parlamentdə proporsional sistemin tətbiqi nəticəsində mandatların müxtəlif siyasi qüvvələrin arasında parçalanması və parlament çoxluğunun bərqərar olmasına əngəl olması ilə bağlı arqumentin də əsassız olması ilk öncə onunla izah oluna bilər ki, əvvəla Milli Məclisin 125 deputatının yalnız 25-nin proporsional qaydada seçilməsi nəzərdə tutulurdu və ikinci bir tərəfdən müəyyən olunan 8%-lik seçki baryeri nisbətən xırda partiyaların mandat əldə etmə şansını çox məhdudlaşdırır və nəticə etibarilə böyük partiyaların baryeri keçə bilməyən partiyaların topladıqları səsələrin hesabına əlavə mandat əldə etmələrinə gətirib çıxarır və yekunda parlamentdə mandatların parçalanması ilə bağlı arqument də o qədər əsaslı təsir bağışlamır. Üçüncü bir tərəfdən, qeyd olunan problemlər adətən parlamentli idarəetmə formasına malik olan dövlətlər üçün ciddi hesab oluna bilər (20).

Әдәбиyyат

1. Юсов С.В. Избирательные системы России: функциональный подход // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция, - 2017. № 1, - с. 21-28.
2. Мясников А.П. Избирательная система как политико-правовой институт формирования органов государственной власти и местного самоуправления: / Автореф. дисс. ... д.-ра юрид. наук. / - Ростов-на-Дону, 2005, - с. 8. (- 48 с.)
3. Обуховский В.В. Избирательная система как конституционная основа // Вопросы российского и международного права, 2017. - т 7. № 9А, - с. 82-83. (- с. 80-90.)
4. Кинзерская И.Л. Избирательная система как институт современного демократического государства // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена, - 2008. № 74-1,- с. 221. (- с. 219-224.)
5. Фомин А.А. Международные избирательные стандарты и их реализация в законодательстве Российской Федерации // Представительная власть – XXI век: законодательство, комментарии, проблемы, - 2004. № 4 (58), - с. 21-24.
6. Избирательное право: учебное пособие / Под ред. К.К.Гасанова, А.С.Прудникова. - Москва: Юнити-Дана, - 2013, - с. 13. (- 391с.); Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации: учебник / М.В.Баглай. - Москва: Норма, - 2005, - с. 158. (- 816 с.)
7. Әsgərov Z.A. Konstitusiyа hüququ. Dərs vəsaiti / Z.A.Әsgərov. - Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, - 2002, - s. 206. (- 632 s.)
8. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhі / İ.M.Cəfərov. - Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, - 2001, - s. 167. (- 488 с.)
9. Şükürov N.H. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təşkili əsasları // Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. - Bakı: Adiloğlu, - 2005. 11-ci buraxılış, - s. 90-95.
10. Azərbaycan Respublikasının Seçki Məcəlləsi: [Elektron resurs] / URL: <http://e-qanun.az/code/17>
11. Развитие парламентаризма, совершенствование организации выборов и использования эффективных избирательных технологий / Под общей редакцией В.П.Плигина. - Москва: Издание Государственной Думы, - 2014, - с. 84. (- 208 с.)
12. Обуховский В.В. Избирательная система как конституционная основа // Вопросы российского и международного права, - 2017. Т 7. № 9А, - с. 86. (с. 80-90.)
13. Развитие парламентаризма, совершенствование организации выборов и использования эффективных избирательных технологий / Под общей редакцией В.П.Плигина. - М.: Издание Государственной Думы, - 2014, - с. 92. (- 208 с.)
14. Сущенко А.С. Избирательная система в России, ее недостатки и пути их разрешения: [Elektron resurs] / URL: <http://ikkk.ru/wp-content/uploads/2016/01/24.-Izbitratelnaya-sistema-v-Rossii-ee-nedostatki-i-puti-ih-razresheniya->
15. Avtor-A.S.-Sushhenko-prepodavatel-FGOU-SPO-Armavirskij-mehaniko-tehnologicheskij-tehnikum-pishhevoj-promyshl.doc
16. Мясников А.П. Избирательная система как политико-правовой институт формирования органов государственной власти и местного самоуправления: / Автореф. дисс. ... д.-ра юрид. наук. / - Ростов-на-Дону, 2005, - с. 23. (48 с.)

17. Кинзерская И.Л. Избирательная система как институт современного // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И.Герцена, - 2008. № 74-1, - с. 223. (- с. 219-224.)
18. Мясников А.П. Избирательная система как политико-правовой институт формирования органов государственной власти и местного самоуправления: / Автореф. дисс. ... д.-ра юрид. наук. / - Ростов-на-Дону, 2005, - с. 21. (- 48 с.)
19. Маклаков В.В. Сравнительное избирательное право. Учебное пособие / В.В.Маклаков. - Москва: НОРМА, -2003, - с. 64. (- 208 с.); Безруков, А.В. Реформирование избирательной системы при проведении парламентских выборов // Конституционное и муниципальное право, - 2007. № 23, - с. 18-21.
20. Турищева Н.Ю. Пропорционализация российских выборов: общие направления и особенности // <https://wiselawyer.ru/poleznoe/62008-proporcionalizaciya-rossijskikh-vyborov-obshhie-napravleniya-osobennosti>

**ACTUAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE ELECTION SYSTEM AS
A MECHANISM FOR THE FORMATION OF THE MILLI MAJLIS
OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

E.E.Hasanov

SUMMARY

This work is focused on different aspects of election law in Azerbaijan. The author claims that it would be expedient to apply blockchain technology in the elections to the parliament of the Republic of Azerbaijan by making relevant changes to the current election legislation in order to further increase the efficiency of those elections.

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ КАК МЕХАНИЗМА ФОРМИРОВАНИЯ
МИЛЛИ МЕДЖЛИСА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

Э.Э.Гасанов

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена различным аспектам закона о выборах в Азербайджане. По мнению автора, было бы целесообразным применение технологии блокчейн на выборах в парламент Азербайджанской Республики путем внесения соответствующих изменений в действующее избирательное законодательство с целью дальнейшего повышения эффективности этих выборов.

Məqalə redaksiyaya 8 iyun 2021 tarixində daxil olmuş, 11 iyun 2021 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.